

А. Арутюнян

РЕЛІГІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ДАОСІВ ЯК ФУНДАМЕНТ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРИНЦИПІВ ТРАДИЦІЙНИХ СУСПІЛЬСТВ (КИТАЙ, ЯПОНІЯ)

Вступ

Релігійно-філософські вчення Китаю та Японії становлять головну компоненту світогляду суспільств цих країн. Розуміння основоположних принципів цих вчень, культурних традицій, що базуються на них, може активно сприяти розвитку багатоаспектних зв'язків між Україною і країнами Далекого Сходу, передусім з Китаєм та Японією. Більш того, сучасні глобалізаційні процеси ставлять ці країни перед необхідністю інтеграції не тільки в світовий економічний та політичний, а й в світовий культурний простір, сприяють розв'язанню проблеми взаємопроникнення культур тощо. І оскільки традиційні релігії цих країн здатні відігравати в зазначених процесах не меншу роль, ніж християнство, іслам або сучасна атеїстична філософія західного суспільства, пізнання їх є важливим і для України, яка прагне бути активним членом світового співтовариства.

Даосизм, який є предметом даного дослідження, на нашу думку, посідає вагоме місце у світогляді традиційних суспільств Японії й Китаю, адже саме він є основоположним чинником формування світогляду цих суспільств і мабуть тому на сьогоднішній день залишається найпопулярнішим серед китайців. Отже, саме цим мотивовано назву теми даної праці, в якій ми спробуємо виявити ті особливості даоського вчення, які й обумовили його вплив на ці процеси, а саме — характер взаємозв'язків між даосизмом, конфуціанством і буддизмом для підтвердження нашої позиції стосовно домінування даоського фактору впливу на формування світоглядних принципів, передусім, китайського суспільства.

Метою порівняння релігійних концепцій даосизму з християнськими є спроба визначити місце першого як чинника

формування духовних цінностей за межами Китаю (наприклад, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні).

Світоглядні принципи даосизму.

Даосизм – християнство: спільне та відмінне

Релігійно-філософські вчення Далекого Сходу значно відрізняються від монотеїстичних релігій Заходу (передусім від християнства). Твердження про те, що всі світові релігії, а також найвпливовіші релігійно-філософські вчення традиційних суспільств (конфуціанство, даосизм, синто, індуїзм, буддизм) мають у своїй основі однакові уявлення про світ та місце в ньому людини, що всі вони сформовані на засадах гуманізму, віри в єдину вищу силу і безсмертя душі, на нашу думку, є помилковим. Довести наявність найсуттєвіших відмінностей між різними релігіями можна через проведення певного порівняльного аналізу. Для такого аналізу має значення вибір принаймні двох порівнюваних об'єктів, один з яких має бути типовим представником східної, а інший – західної релігійно-філософських думки. Даосизм як предмет нашого дослідження, постає представником східних релігійних течій, а західних – християнство як найпоширеніша релігія серед монотеїстичних релігій світу.

Першочергове завдання нашого дослідження – з'ясувати, що являє собою сам феномен релігії. В цілому, релігія як форма суспільної свідомості, ставить перед собою мету досягнути «світ потойбічного». Її метод відрізняється від наукового. Якщо наука іде шляхом включення, «вмонтовування» нових фактів в уже існуючі парадигми, не визнаючи ідеї «іншого (потойбічного) світу», то релігійне знання визнає саме таке протиставлення двох світів: того, який ми бачимо і сприймаємо повсякденно («посейбічний»), і того, який «відкривається» нашій свідомості дуже рідко, фактично недосяжний («потойбічний»). Можна пояснити цю думку інакше. Факти (тобто явища, які сприймаються органами відчуттів) утворюють множину «незаперечних» істин. Якщо з'являється новий факт, який не вкладається в існуючу систему знань (істин, незаперечних фактів тощо), то наука або відкидає його (визнає неіснуючим, вважає вигадкою), або перебудовує систему таким чином, щоб нове явище отримало власне місце в загальноприйнятому розумінні світу. Релігія ж, якщо факт не відповідає вже існуючій системі знань, пояснює його з трансцендентних або принаймні з трансцен-

дентальних позицій. Науковий метод пізнання дає можливість винайти способи, за допомогою яких людина зможе використовувати нові явища і предмети. Релігія вважає можливим трансцендентальне й трансцендентне, але осягнення їх людиною вважає надзвичайно складною справою. Тобто для науки існує пізнана і непізнана частини світу. Для релігії — «посейбічний» і «потойбічний/потойбічні» світи. Ця головна відмінність робить релігійне знання (власне, як і наукове) інструментами пошуку шляхів осягнення істини.

Отже, саме з такої позиції спробуємо пояснити зв'язок релігії з філософією, або, краще сказати, зв'язок релігійного методу з філософським методом. Проблема полягає в тому, що будь-яке нове знання, задля того щоб затвердитись у суспільній свідомості повинно бути подано в межах існуючої системи і відповідати прийнятим в суспільстві оціночним критеріям. Таке теоретичне й ідеологічне оформлення нових знань може здійснювати як окрема людина, так і група людей. Але слід пам'ятати, що в будь-якому разі досягти повної ідентичності в розумінні дійсності будь-якими двома членами такої групи неможливо. Отже, оформлення нових знань може здійснюватись як у рамках наукового методу, так і за допомогою релігійного осягнення або ж з використанням обох способів.

Оцінювання ж знань на рівні вже існуючого світогляду необхідне для взаємної інтеграції старого і нового розуміння дійсності. А це вже є функцією філософії, яка передбачає не тільки побудову системи знань про світ і людину, але й визначення мети, сенсу існування людини, способів досягнення цієї мети, тобто побудову складної системи ціннісних орієнтирів (етики). Саме в цьому полягає суспільна значущість філософії. До того ж її метод може застосовуватись кожним окремим індивідом. Відтак філософія не створює нових знань, але слугує лише методом узагальнення й оцінювання вже існуючих.

Отже, з урахуванням вищезазначеного, а також з огляду на те, що в основі культур традиційних суспільств Далекого Сходу лежать ідеї таких вчень, як даосизм, конфуціанство, китаєзований буддизм, переоцінити вплив саме їхнього релігійно-філософського контексту на формування світоглядних принципів цих суспільств неможливо. Головне місце в даному контексті ми відводимо релігійно-філософському вченню Лао-цзи, а саме — даосизму.

Оскільки світ потойбічного сприймається українцем і, власне, будь-яким європейцем саме крізь призму християнства, порівняльний аналіз його з даосизмом буде більше схожий на

пояснення і опис тих релігійно-філософських знань і переконань даосів, які не збігаються з християнським розумінням духовного, Бога, смерті, призначення людини тощо.

Головною категорією, яка відображає різницю між монотеїстичними релігіями і даосизмом, є місце людини в світі. Світ чітко розділено на земний і божественний. Для християнина людина за життя належить «посейбічному» світові. Подолати кордон між світами можна лише зі смертю. Тому спілкування з Богом відбувається наче крізь невидиму перешкоду. Монотеїстичні релігії вчать, що впродовж земного життя людина може діяти на свій розсуд, але після смерті нестиме відповідальність за свої вчинки.

В цьому сенсі далекосхідні національні релігії подають принципово інші ідеї стосовно місця людини. Людина для даоса зовсім не мусить належати якомусь конкретному світові, навпаки, вона перебуває на перетині світів, на кордоні «потойбічного» і «посейбічного», сну і реальності. Доречною тут буде легенда про відомого даоського мудреця Чжуан-цзи: йому одного разу наснилося, що він метелик і не усвідомлює своєї людської сутності. А коли Чжуан-цзи прокинувся і зрозумів, що він людина, він почав міркувати: а можливо, він насправді метелик, а зараз просто спить і бачить сон про те, що він — людина? Людина уявляється даосами на перетині світів, як постійне перетікання інь в ян і навпаки. Власне, людина не відокремлена від природи, оскільки рух (за даосизмом) цих двох основ (іпостасей) буття властивий будь-якій речі, і в тому числі людині.

Такі уявлення про місце людини в світовому порядку обумовлює абсолютно різні релігійно-етичні парадигми, сформовані християнством і даосизмом. Для християнина еталоном праведності є людина дії, особистість, індивідуальність, яка своїми вчинками заслуговує на місце в раю. Оскільки весь видимий світ за правом належить людині, вона самостійно його змінює, підкоряє, намагаючись довести своїм праведним життям любов до Бога. Для даосів на перший план виступає природність як ідеал, до якого має прагнути людина.

Тут є сенс детальніше розглянути таку категорію даоської релігійно-філософської думки, як «недіяння» — *увей* (無為). За цим поняттям криється призупинка розумової діяльності людини стосовно подальших дій, підкорення природному розгортанню перед нею світу (стан, якого людина може досягти через медитування). Для даоса людина має бути нібито порожньою, позбавленою будь-яких суджень, оцінок, переживань. Вона має

зупинити свій внутрішній діалог і дозволити дао наповнити себе. «Діяння» є актом постійної занепокоєності самим собою, своїм майбутнім, бажаннями, невдачами і перемогами. «Недіяння» робить людину «порожньою», залишаючи їй лише чисту свідомість — у цей момент (медитування) людина повністю керується вищою силою — дао. Тобто кожна її дія стає бездоганною, тому що ця дія і є дао. Власне, таке уявлення про мету людської діяльності створило величезну кількість практик самовдосконалення: бойові мистецтва, цілительство, медитацію, алхімію, магію. Оскільки, як зазначалось вище, людина існує на перетині «потойбічного» і «поцейбічного» світів, її дух і тіло мають однакову цінність. Тут відсутні притаманні християнству дихотомія, антагонізм духовного і фізичного тощо.

Варто зазначити ще одну важливу особливість релігійного світосприйняття даосів. Вона полягає в тому, що даосизм як релігія формувався на ґрунті великої кількості духовних практик, більше схожих на шаманство і магію. Тому досвід духовних просвітлень відіграє в ньому ключову роль. Якщо в християнстві одним із центральних понять є віра, тобто постійне духовне зусилля, спрямоване на нагадування собі про існування іншого світу і спроби пізнати «потойбічне» навіть засуджуються, то даос спирається на власний досвід і практичні досягнення — віра без практики не має сенсу. Власне, це судження носить підсумковий характер, оскільки найповніше пояснює різницю між християнством і даосизмом. Даосизм виявляється набагато більш практичною релігією, ніж християнство. В його основі лежать не незаперечні істини абстрактного характеру, а система фактів і знань про «потойбічне» як результат багатовікової і різномірної практики проникнення в інший світ. Проте слід зазначити, що поступовий розвиток даосизму як релігії і напрямку його філософської думки має тенденцію до усунення практичного аспекту цього вчення (як найважливішого) внаслідок пристосування його до суспільних реалій.

Роль даосизму в формуванні світоглядних принципів традиційних суспільств

Розкрити всі нюанси багатовікової історії співіснування даосизму з іншими впливовими релігійними системами, зокрема конфуціанством і буддизмом, надзвичайно складно. Але спроба стисло проаналізувати зміст деяких важливих особливостей цього вчення дасть змогу, на нашу думку, наблизитись

до розуміння його місця й ролі у формуванні релігійно-філософського світогляду китайського та японського суспільств. Спробуємо виявити ці особливості даосизму, порівнюючи його ідеї з ідеями буддизму та конфуціянства.

Буддизм з'являється в Китаї в перші століття нової ери. Ранні переклади буддистських текстів виконані індійським місіонерами-знавцями китайської мови та китайськими ченцями, які володіли санскритом. Перекладачі були добре знайомі з китайськими вченнями, насамперед із даосизмом. Перекладаючи релігійні поняття, вони використовували переважно даоську термінологію. До того ж буддисти виявляли гнучкість, уводячи до пантеону своїх божеств китайські божества, і навпаки. Наприклад, культ бодхісатви Авалокітешвари злився з народним культом китайської Великої (Ненародженої) Матері, і Авалокітешвара перетворився на жіноче божество — богиню милосердя Гуаньїнь, рятівницю і захисницю, дуже популярну в китайському буддистському пантеоні.

Даосизм перших століть нашої ери виявив не меншу гнучкість і здатність пристосовуватись, засвоюючи елементи буддизму. Будівництво нового пантеону і його ідеї були орієнтовані на пересічних людей. Відійшов на задній план високий пафос даосизму і його вимоги до ритуальної практики (вони залишились незмінними лише для обраних і долучених до закритих сект).

Найцікавішим для нашого дослідження в цьому аспекті є виявлення точок зіткнення буддизму і даосизму. Тут варто визнати, що проголошені обома вченнями уявлення про світ і місце в ньому людини дуже схожі. Ілюзорність реальної дійсності, існування незліченної кількості світів, людська істота і її духовне і фізичне самовдосконалення шляхом відмови від бажань, суджень, дій — це тільки основні спільні риси цих двох релігійних систем. Однак зазначимо, що найважливішим для формування світогляду китайського суспільства, на нашу думку, є схожість практичної сторони релігійної свідомості. Буддизм, як і даосизм, неможливо уявити без великої кількості метафізичних, спрямованих на активне пізнання світу «потойбічного» психічних практик. Найпоширеніша з них — медитація. Буддистські ченці шаолінської школи відомі практикою бойових мистецтв, яка має безумовно даоське походження. Отже, авторитет серед широких верств населення ці вчення набували тим, що центральне місце в їхній діяльності завжди посідали релігійні, магичні, медитативні практики, деякі з яких мали давнє походження.

Якщо говорити про даосизм, то ця його особливість, так невластива монотеїстичним релігіям (які, до того ж, засуджують будь-які магічні, езотеричні тощо практики), була ще й підсилена появою на теренах Китаю буддизму. І хоча широкі верстви населення з об'єктивних причин не мали можливості бути залученими до скарбниці релігійних, магічних знань, саме даоське вчення і значною мірою інтегрований з ним буддизм залишалися головним джерелом формування етичних, релігійних переконань пересічного китайця. Виховання в архаїчних традиціях з їх численними божествами, духами, світами виділяло людині незначне, але природне місце в світобудові, і, найголовніше, виявляло магічні можливості людини, її величезний духовний потенціал самовдосконалення. Китаїці (як й інші далекосхідні народи) завжди ставили навколишній світ над власним «его». Можливо, саме цей факт став підставою для уявлень західної людини про них як про корпоративістів. Хоча, на мою думку, це уявлення є хибним.

Конфуціянство, як даосизм та буддизм, вважається національною релігією Китаю; його значний вплив на національні культури інших країн Азійського регіону (особливо Японії і Кореї) також не можна не помітити. Можливо, це пов'язано з тим, що вчення Конфуція спрямоване на розв'язання виключно морально-етичних, етично-політичних тощо проблем суспільства. Конфуцій стверджував, що людина не повинна занадто багато спілкуватися з духами, а має лише приділяти їм належну увагу, якої вимагає ритуал (礼). Якщо Конфуція можна вважати засновником унікальної релігійно-етичної системи (хоча самого себе він вважав більше дослідником ритуалу, який існував ще в сиву давнину), то Лао-цзи не створює принципово нового релігійного знання, але намагається філософськи осмислити і систематизувати величезну кількість релігійних практик, які існували на той час у Китаї.

Існує думка, що на території Китаю в першому тисячолітті до нашої ери мала б виникнути монотеїстична релігія, але через певні обставини цього не відбулося. Проте не слід забувати, що за комплексом релігійних знань, який на той час існував у Китаї, стоять дві школи, а саме — даоська з її окультизмом, алхімією тощо, і конфуціянська, основу якої складали етичні й політичні аспекти застосування релігійного знання. Відтак цю думку не можна вважати коректною, оскільки релігійні знання далекосхідних народів формувались в умовах суттєво відмінних від тих, в яких формувались релігії народів середземноморського і близькосхідного регіонів. Національні ре-

лігії Китаю та Японії мають власну унікальну історію становлення й розвитку, яка невід'ємна від історії становлення й розвитку даосизму та конфуціянства, що не уявляються поза їх синкретизмом.

Відомий китайський історик Сима Цянь так розповідає про легендарну зустріч Конфуція з Лао-цзи: «Одного разу Кун-цзи поїхав до Чжоу і там під час зустрічі з Лао-цзи запитав його про сутність Ритуалу.

Лао-цзи відповів йому:

«Те, про що ви говорите, нагадує мені людину, кістки якої вже давно зітліли в могилі, і пам'ятають лише її слова. Досконала людина в добрий для неї час їздить в колісниці, а в поганий пересувається пішки. Я чув, що добрий купець приховує від людей накопичені багатства. Добродісна людина намагається показати, що вона дурна. Облиште свою гордість і пристрасті — вони не принесуть вам ніякої користі. Ось що я хотів сказати».

Після розмови з Лао-цзи Кун-цзи сказав своїм учням:

«Я знаю, що птах літає, тварина бігає, риба плаває. Істоту, що бігає, можна спіймати в тенета, ту, що плаває, — в сітку, ту, що літає, можна вбити стрілою. Що ж стосується дракона — я не знаю нічого. Він проноситься у хмарах і піднімається на небо. Сьогодні я зустрівся з Лао-цзи. Чи він, бува, не дракон?»

Ця розмова якнайкраще передає характер відносин між даосизмом і вченням Конфуція. З одного боку, вони мають спільний корінь: однакові культурні й історичні умови виникнення, ту ж саму міфологію і пантеон богів, а найголовніше — уявлення про світ і місце в ньому людини також дуже схожі. Адже ці два вчення виникли з єдиної системи релігійних, магічних знань і вірувань давнього Китаю і тому завжди мислили людину як істоту, яка існує на перетині світів, завжди має зв'язок з «потойбічним» і «посейбічним», обирає між сном і реальністю.

З другого боку, погляди на життєвий шлях кожної окремої людини в даосизмі і конфуціянстві значно відрізняються. Конфуцій схильний ідеалізувати всі можливі культурні надбання, традиції Піднебесної і недооцінювати релігійні і магічні практики, окультизм, властивий даосизму. Увага Конфуція спрямована на катастрофічні зміни в соціальній, політичній структурі сучасного йому китайського суспільства. Ці об'єктивні фактори обумовлюють проблематику вчення Кун-цзи. Питання етичного характеру, особливостей суспільної взаємодії, політичного устрою цікавлять його набагато більше, ніж онтологічна проблематика даосизму, його практики і досвід контакту з «потойбічним» як

мета людської діяльності, яка вимагає безпристрасності, відмови від бажань і думок, відчуження від суспільства. Це й обумовлює різне уявлення про досконалу людину: для Конфуція – мудрець-володар, який, «повернувшись обличчям прямо на південь, шанує себе і тільки» [15]; для Лао-цзи – «порожня» людина, мудрець, який не розмірковує про свої майбутні вчинки, – він є Дао.

Дотримання традицій та принципу лі (理) у Кун-цзи покликане виправити суспільні проблеми не просто тому що вони вважаються найбільш ефективними моделями суспільної взаємодії (таке розуміння ритуалу притаманне радше західній думці), але тому, що, як вважає сучасний філософ Герберт Фінгаретт, вони «...покликані виявити те магічне, в котрому Конфуцій вбачав саму сутність людської доброчинності. Тобто лі і пов'язані з ним церемонії можна розуміти саме як магічну і релігійну практику, контакт з «потойбічними» силами, акт долучення до сакрального знання, який дає можливість без зайвих зусиль і міркувань здійснити ідеальний вчинок у будь-якій ситуації. Ця думка є принциповою для того, щоб черговий раз визнати схильність національних релігійних вчень Китаю до езотеризму, магії, «практикування» релігії, а не просто її віросповідання.

Висновки

1. Традиційні релігії Китаю суттєво відрізняються від монотейстичних релігійних вчень і, зокрема, від християнства. Головна відмінність полягає в уявленнях про місце людини в світі. Для християнина людина за життя повністю належить «посейбічному»; їй забороняється контактувати з «потойбічним» світом, прагнути зазирнути в нього, оскільки це є божественна прерогатива. Даосизм (східна релігійна традиція в цілому) бачить людську істоту на перетині двох світів, вона здатна уособлювати собою «серединний шлях», гармонію інь-ян; контакт з «потойбічним», що є не тільки бажаним, а й потрібним, оскільки лише дао є досконалим (хоча з точки зору даосів, надавати дао будь-якого предикативного значення є некоректним).

2. Такі відмінності обумовлюють той факт, що в даосизмі (на відміну від монотейстичних релігій) на перший план виходить тенденція релігійної практики як форми релігійної свідомості, а не просто віросповідання.

3. З появою в Китаї буддизму ця тенденція підсилюється завдяки схожості поглядів даосів і буддистів на місце людини в світі і сенс її існування. Завдяки цьому така релігійна парадигма постає не просто домінантною, а базовою: весь подальший релігійно-філософський пошук спирається саме на неї.

4. На нашу думку, основоположним у дослідженнях причин синкретизму конфуціянства й даосизму має бути те, що ці вчення мають спільні витoki, належать до однієї релігійної традиції і, отже, становлять основу світогляду китайського, японського та інших традиційних суспільств Далекого Сходу.

Насамкінець варто зазначити, що лише досконалі дослідження традиційних практик пізнання «потойбічного», що діють у системах розглянутих вище релігійно-філософських вчень, дадуть можливість доторкнутись до скарбниць їхніх знань, які неможливо опанувати ані через логіку, ані судженнями-умовиводами, що базуються на усталених (європейських) системах цінностей.